

ODJEĆA SPLITSKE OPĆINSKE STRAŽE IZ SREDINE XIX. STOLJEĆA

UDK: 355.14 (497.5 Split) "1850/1860"

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 12. X. 2001.

Arsen Duplančić

Arheološki muzej

21000 Split, HR

Zrinsko-Frankopanska 25

U članku se objavljuje akvarel nepoznatog autora koji prikazuje splitskog općinskog stražara odjevenog u narodnu nošnju. Crtež se može datirati između 1850. i 1860. godine. Za usporedbu se objavljuje slika gradskog stražara iz Šibenika iz 1864. koji je također u narodnoj nošnji.

Tijekom XIX. st. u Splitu je, osim policije, postojalo i gradsko redarstvo, tj. gradska straža. Ono je bilo ustrojeno već u doba francuske uprave 1806.-1813. godine, a 1826. sastojalo se od jednog povjerenika i četiri redara.¹ Kad je 1818. car Franjo I. posjetio Dalmaciju, u svojem dnevniku spomenuo splitske pandure i gradsku četu. Panduri su vjerojatno bili teritorijalna vojska, dok je gradska četa možda bila i policija. Zbog veze s akvarelom o kojem će biti riječ donosimo Carev opis u cijelosti.

"Splitski panduri obučeni su na razne načine, imaju dugu i kratku odjeću raznih boja, prsluke i dolame sa srebrnim dugmetima, pojase u koje su zataknete kubure i handžari, ponekad vrlo lijepi. Neki nose

samo dolame ili je nose na jednom ramenu kao Madžari. Imaju duge hlače raznih poja, opanke, pa žute čizme. Neki nose bijele čarape s crvenim papučama ili kožnate cipele. Jednog Sam vidio krasno obučena s dolamom od baršuna, dugim hlačama, crvenim čarapama s bijelim čipkama. Imao je crne cipele sa srebrnim kopčama. Na glavi nose crvene kape. Neki nose bijele ili isprugane rupce od kojih visi jedna čipka, tako da izgledaju kao Turci. Mnogi nose sablje.

Neki panduri idu pješke, ali ih ima i na konju. Oni nose kratku crvenu odjeću, često porublenu krznom. Konji imaju turska sedla i ormu. Izgledaju otmjeno kao stari Madžari, tako su obučeni, imaju dugu odjeću porublenu zlatom, na glavi nose crni čako, uzak gotovo kao onaj što ga nose spahije, a izvezen je zlatom, i nose sablje. Među pukom mnogi su obučeni kao graničari sa smeđim kaputićima. Na njima su sprijeda vrpce raznih boja. ... Gradska četa u Splitu odjevena je kao i panduri. Imaju duge mačeve s velikim željeznim štitnikom za ruke. Tako se nose i mjesni načelnici u manjim mjestima toga kraja."²

Car nije zabilježio koliki je bio broj pandura, ali ih je očito bilo mnogo, dok je broj pripadnika gradske čete vjerojatno bio puno manji. Iz njegova opisa jasno se vidi da je njihova odjeća bila narodna i da su neki bili odjeveni kao sinjski alkari.

Splitske policajce spominje 1835. njemački farmaceut i biolog Fridrich Traugott Kützing. U to vrijeme oni su već imali ustaljenu uniformu, o kojoj Kützing kaže: "Odsluženi vojnici obavljaju policijsku službu, nazivaju ih panduri, a obučeni su u sive kapute (slično kaputima pruske vojske iz 1813), nose vojničke kape s limenim suncobranom, a od oružja pušku i kuburu. Svakom strancu koji želi ići u unutrašnjost, policija odredi jednog pandura za pratnju, a taj dobiva 20 krajcara dnevno. U gostionicama takav pandur stoji pred vratima na straži."³

Revolucionarne 1848. došlo je do osnivanja postrojbi Narodne garde u cijeloj Carevini pa tako i u Splitu.⁴ Prvog dana upisivanja u Gardu, 25. ožujka, do 12 sati bilo je prijavljeno više od 200 ljudi. Već istog dana Garda je pazila na red, a sutradan je nastupila s dvobojnim opasačima.⁵ Po uzoru na bečku gardu bila je propisana odora za

zadarsku, a slično je učinjeno za dubrovačku gardu.⁶ Za razliku od njih, čini se da pripadnici splitske Narodne garde nisu imali jednoobraznu uniformu jer je privremenim pravilnikom od 1. lipnja određeno da troškove odore svatko snosi sâm.⁷ Iz tog vremena sačuvan je portret Antuna Basse, koji je, nakon gradonačelnika Leonarda Dudana, bio zapovjednik splitske garde. No, od elemenata uniforme prepoznaju se samo pravokutne oznake čina na njegovim ramenima.⁸

Smirivanje stanja u Monarhiji, a zatim i postupno gašenje Narodnih gardi 1850.-1851.,⁹ sigurno je potaknulo pitanje uvođenja, odnosno obnavljanja gradskih straža. Za sada nije poznato otkad straža ponovno djeluje u Splitu, ali je zato sačuvan jedan akvarel nepoznatog autora koji prikazuje njezina pripadnika.¹⁰ Crtež nema oznaku godine, ali ga se može datirati između 1850. i 1860., kada je uslijedio preustroj Straže i kada je propisana njezina odora. Muškarac barokne fizionomije odjeven je u bijelu košulju preko koje je modri prsluk (krožet ili ječerma jer se ne vidi ima li rukave) sa zlatnim obrubom, a iznad nje smeđi koparan (jakna) sa crvenim obrubom. Na nogama su mu modre hlače koje pri dnu imaju crveno-bijelo-plavi ukras, bijele čarape i crvene papuče. Na glavi nosi turban koji na stražnjoj strani ima bogato nabrani ukras ljubičaste (?) boje, možda guste rese ili čipku. Oko struka ima crveni pās, s bijelim i modrim ukrasom, za koji su zataknete dvije kubure i jedan handžar ili jatagan. Čini se da ispod pasa ima kožnatu pripašnjaču. O lijevom ramenu mu visi puška, dok u lijevoj ruci drži dugačku lulu.

Ako se vratimo na opis cara Franje I., tada je očito da je on vidio i ovako obučene pandure, odnosno pripadnike Gradske čete. Istaknut ćemo samo da i on navodi crvene papuče te "rupce od kojih visi jedna čipka", tj. turbane pa zato kaže da neki izgledaju kao Turci.

Odjeća stražara s akvarela u potpunosti se uklapa u srednjodalmatinsku zagorsku nošnju, posebno sinjskog kraja. To se vidi iz usporedbi s raznim starim crtežima i litografijama, a vremenski mu je vrlo blizak akvarel s prikazom mladića iz Sinja koji je oko 1860. naslikao Nikola Arsenović.¹¹ I kod njega ćemo se osvrnuti na plitke crvene cipele s istaknutim potplatom umjesto uobičajenih opanaka. Možda su to nestve ili đemelije koje se spominju u Splitu 1815.-1816. i u obližnjim Poljicima na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće.¹²

Izrazito orijentalni, turski izgled - kako kaže Franjo I. - stražaru daje turban. To je dugi rubac s resama (zvan peškir ili saruk), koji se omatao oko plitke crvene kape. Treba naglasiti da nošenje turbana nije bilo svakodnevno i da se već sredinom XIX. st. on nosio u svečanim prigodama. Komentirajući jedan članak objavljen 1852. u Münchenskom *Illustrierte Zeitung*, Stjepan Pavlović-Lučić kaže da se turban nosi gotovo u cijeloj Dalmaciji, ali da se u Makarskom primorju stavlja samo u osobito svečanim prigodama; inače se nosi samo kapa.¹³ Ivanišević također ističe svečano značenje turbana u Poljicima.¹⁴

Narodna nošnja stražara ne treba čuditi jer splitska gradska nošnja dobiva svoj današnji oblik upravo četrdesetih i pedesetih godina XIX. stoljeća.¹⁵ S druge pak strane brojni su Zagorci svakodnevno dolazili u Split zbog trgovine i posla pa su na njegovim ulicama ljudi odjeveni po narodnu bili česti sve do početka XX. stoljeća. Osim toga, istovjetan primjer odijevanja u narodnu nošnju nalazimo u Šibeniku. Godine 1864. u Dalmaciji je boravio francuski slikar Théodore Valerio, koji je iste godine objavio mapu *La Dalmatie* i u njoj bakrorez stražara iz Šibenika.¹⁶ Taj će prikaz, ali s izmijenjenom pozadinom, biti ponovno objavljen 1878. u knjizi Charlesa Yriarte, gdje će se vezati uz rečenicu da odjeća šibenskih stražara podsjeća na onu pandurâ i da izgleda osobito slikovito.¹⁷

Sudeći po oštrim riječima načelnika Ante Bajamontija iz 1862., čini se da splitski gradski stražari nisu bili primjerna ponašanja jer ih on naziva skitnicama, razuzdanima i pijanicama. Zato je nekoliko mjeseci nakon njegova preuzimanja dužnosti straža preustrojena i smanjena, a plaće povećane.¹⁸ Prema pravilniku od 23. listopada 1860.,¹⁹ straža se sastojala od jednog upravitelja i sedmorice stražara, a njihova služba trajala je tri godine. Plaća upravitelja iznosila je mjesečno 25 fiorina, a stražara 16 fiorina.

Tada je bila jasno propisana i odora stražara: "5. Oprava (službena odieća) stražarska jeste ona propisana za redarstveno (policajno) stražarstvo. Izverština Upravitelja tri su ružice svilene i sablja s' kaišima. 6. Svaki stražar svake treće godine od obćinske Vlasti primiti će po jednu kabanicu;²⁰ svake druge godine po jednu službenu opravu i

persluk od čohe (svite); gaće od čohe, svu litnu odiću, dvi košulje, dva para podgaćah, jedan ovratnik,²¹ par rukavicah, i obuću potribitu za godinu danah. Osim toga Upravitelj primiti će još jedan par rukavicah, dvi kite svilene, jedan pás i dvadeset ružicah. Žáko, višekluke,²² kaiše, oružje, pokućstvo za stan, ponjave (lancune), pokrivače i slamu, to će obćinska Vlast po potribi nabaviti. 7. Stražar koji odslužio bude imati će právo sa sobom odniti svukoliku opravu vetu za službu nepodobnu: odpusti li ga prie doslužbe, tada ničesove odiće primiti neće. S' toga Upravitelj postarati će se da se dočuva odića pod kojom stražari u službu stupaju."²³

Svrha straže bila je: "12. Po zakonskim propisima stražarstvo morati će pomnjiti na gradsku čistoću i sigurnost. 13. Paziti će da pri gradjenju i ponapravljanju kućah, podizanju lazilah uz gradjevine, iskopavanju točilah,²⁴ vrimenitom nagomilavanju kamenja, lisa²⁵ i drugih satvarih (sic!) bude odredjeno tako, da nijedne pogibli niti smetnje mimohodcima nebude; uz to čuvati će da osvitljivanje priko noći dobro bude, i svaku će nepodobštinu obćinskoj Vlasi dojaviti. 14. Svagda, i navlastito prilikom javnih svetkovinah bez pristanka čuvati će, da se neprilika kakva nedogodi; a ako bi se dogodila neka odmah red povrati. 15. U kazalištima (teatrima) i javnim tancima na iskanje urednikah (službenikah) pridpostavljenih radi skalada pri onakim prizorima, pomagati će. 16. Pomnjiti će da se širom dobar izgled uzdržži, i da se svako nepošteno dilo, ili svaka rič nepoštena zamiri kako muškim tako i ženskim glavama. 17. Biti će stražarstvu osobita naručbina čuvati, da prosjaci i skitnice gradjanima nedodjavaju; a kad bi se na takovu čeljad što posumnjilo, to će u osobitim dogodjajima obćinskoj Vlasi dojaviti." Osim toga "26. Svaki dan na rok jedan će stražar nadgledati pometanje grada. Više putah obilazec ga stražariti će da se iz kućah i dućanah na ulice smrada i smetovah nebaca, a pristupnike će obćinskoj Vlasi prokazati."²⁶

Sigurno je da je ovako zamišljena i ustrojena gradska straža značila napredak u sklopu modernizacije Splitske. Zato je Bajamonti godinu dana kasnije mogao izjaviti da iako naš policajac nije uzdigut na razinu londonskog, što bi - kaže - bila glupost pomisliti, ipak je poboljššan i stekao je povjerenje javnosti.²⁷

BILJEŠKE

1. Grga Novak: *Povijest Splita III*. Split, 1965., 461.
2. Ivan Pederin: *Franjo I. i počeci antičke arheologije u Hrvatskoj*. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 78, Split, 1985., 140.
3. Hrvoje Tartalja: *Kützingova svjedočanstva o Splitu*. Kulturna baština 9-10, Split, 1979., 71.
4. G. Novak, n. dj. (1), 156-157.
5. Opis Frane Carrare od 27. III. 1848. Miscellanea II.-IV./1950.-1952., Zadar, (1953.), 149-150. Stjepan Antoljak: *1848 godina i Split*. Istoriski zapisi, god. VII., knj. X., sv. 1, Cetinje, 1954., 120-121.
6. Gastone Coen: *Aspetti del 1848 in Dalmazia: la guardia nazionale*. Atti e memorie della Societa dalmata di storia patria 1 (vol. XXI - NS X), Roma, 1999., 136-137, 144.
7. C. Coen, n. dj. (6), 143.
8. Kruno Prijatelj: *Juraj Pavlović*. Split, 1962., 15, 27, sl. 11. Sliku u bojama vidi u katalogu izložbe *Juraj conte Pavlović*, Split, 1996., sl. 15. Nasuprot tome usporedi sliku Kristofora Medića, kapetana zadarske garde, u Giuseppe Sabalich: *Cronistoria aneddotica del Nobil teatro di Zara (1781-1881)*. Fiume - Zara, 1904.-1922., 185.
9. G. Coen, n. dj. (6), 147-152.
10. Narodna biblioteka Srbije - Beograd, grafička zbirka, sign. GR 739/56-6. Iznad crteža je zapisano "Dalmatien", a ispod je legenda "Pandour, Garde comunal de Spalatro". Iznad slova *m* u riječi "comunal" je crtica koja označava skraćenje, tj. da je ispušteno još jedno slovo *m*.
11. Original u Etnografskome muzeju u Beogradu. Reprodukciju u boji vidi na stražnjoj korici časopisa *Cetinska vrila* 1, Sinj, 2000.
12. Arsen Duplančić: *Sjemenište i gimnazija u Splitu na početku XIX. stoljeća*. U: 290 godina klasične gimnazije u Splitu 1700-1990, Split, 1990., 97. Frano Ivanišević: *Poljica - narodni život i običaji*. Zagreb, 1903.-1906., str. 147.
13. Stjepan Pavlović-Lučić: *I Morlacchi*. Spalato, 1854., 8-9: "In alcuni luoghi del Primorje vien pure adoperato, ma nelle piú solleni feste soltanto. Lo noto, perche gli abitanti del Primorje usano per l'ordinario il solo beretto." Usporedi Tatijana Gareljčić: *Narodne nošnje Makarskog primorja*. U: Tatijana Gareljčić - Nevenka Bezić Božanić - Ivanka Ivkanec: *Narodne nošnje Makarskog primorja*. Makarska, 1999., 71, 73.
14. F. Ivanišević, n. dj. (12), 127-129, 131.
15. Usporedi katalog izložbe *Spli'ska grandeca* (Split, 1998.) i mapu Arsen Duplančić: *Splitska narodna nošnja*. Split, 1998.
16. Miodrag Ibrovac: *Teodor Valerio i Teofil Gotje, slikari naših narodnih tipova*. Narodna starina, sv. 35, knj. XIV, br. 1-2, Zagreb, 1935., 35, 51. Sliku tog

- stražara vidjeti i u Marija Šcerer. Izložba "Balkanske i orijentalne puške s priborom". U Hrvatskome povijesnome muzeju s osvrtom na skupinu "dalmatinskih pušaka". *Informatica museologica*, Zagreb 2002. br. 1-2, 88.
17. Charles Yriarte: *Les bords de l'Adriatique et le Monténégro*. Paris, 1878., 235, sl. na str. 237; tu je uz autorov potpis godina 1875. Hrvatski prijevod pod naslovom *Istra i Dalmacija*, Zagreb, 1999., 126, sl. na str. 130; "Šibenski stražari, u odjeći koja podsjeća na odore pandura, također izgledaju osobito slikovito i upadaju u oči sred mnoštva ..."
  18. Ante Bajamonti: *Nello inaugurale la publicita delle sessioni municipali in Spalato il giorno 9 giugno 1862*. Trieste, 1862., 8-9. G. Novak, n. dj. (1), 463.
  19. *Statuto della guardia municipale di Spalato - Zakon splitskoga obćinskoga stražarstva*. Spalato, 1861., 5-7. Na naslovnoj stranici primjerka u splitskome Arheološkom muzeju je onodobna bilješka da je pravilnik odobrilo ministarstvo 20. svibnja 1861.: "approvato col Dispaccio 20 Maggio 1861 No: 9348/646 dell'Ecc. I.R. Ministero di Stato". Bajamonti (str. 8) piše da je pravilnik donesen 13. listopada 1860.
  20. U talijanskom tekstu "capotto".
  21. U talijanskom tekstu "cravatta".
  22. U talijanskom tekstu "giberne", tj. torbica za streljivo, fišeklija.
  23. *Statuto - Zakon ...*, n. dj. (19), 5, 7.
  24. U talijanskom tekstu "canali".
  25. U talijanskom tekstu "legnami".
  26. *Statuto - Zakon ...*, n. dj. (19), 9, 11, 17.
  27. A. Bajamonti, n. dj. (18), 9. Treba spomenuti da je postajala i tzv. straža koju su tvorili dvojica Varošana, a po potrebi su služili Općini. Isto, str. 10: "Era vecchia abitudine che giornalmente due borghigiani, detti Straže, prestassero a turno l'opera loro al Comune in sussidio agli uscieri e serventi d'uffizio." G. Novak, n. dj. (1), 461.

L'UNIFORME DELLA GUARDIA MUNICIPALE SPALATINA ALLA META DEL XIX SECOLO

Riassunto

Nel XIX secolo a Spalato, oltre alla polizia, vi erano anche i vigili urbani, ovvero un corpo di guardia municipale. L'organizzazione di questo corpo risale al tempo dell'amministrazione francese, negli anni 1806-1813, e nel 1826 era costituito da un commissario e quattro vigili. Quando, nel 1818, l'imperatore Francesco I d'Austria visitò la Dalmazia, ricordo nel suo diario i panduri spalatini e il corpo di guardia cittadino. I panduri erano probabilmente un esercito territoriale, mentre il

corpo di guardia cittadino era, forse, la polizia. Dalla descrizione riportata nel diario si vede chiaramente che i loro costumi erano quelli nazionali-popolari e che alcuni di loro erano vestiti come gli alkari di Sinj.

I poliziotti spalatini li ricorda nel 1835 il farmacista e biologo Fridrich Traugott Kützing. A quel tempo avevano già un'uniforme, infatti Kützing dice che indossavano "cappotti grigi (simili ai cappotti dell'esercito prussiano del 1813), portavano cappelli militari con la visiera di latta, ed erano armati di fucile e di pistola."

Nel rivoluzionario 1848 furono istituite le formazioni della Guardia nazionale in tutto l'impero e così anche a Spalato. Gli appartenenti alla Guardia nazionale spalatina non avevano un'uniforme identica, infatti il regolamento temporaneo del primo giugno ordinava che ognuno autofinanziasse le spese per la divisa.

Lo stabilizzarsi della situazione all'interno della monarchia, e poi lo spegnersi graduale delle Guardie nazionali nel 1850-1851, sicuramente suscitò la questione della costituzione, o meglio della ricostituzione dei corpi di guardia cittadini. Finora non ci è noto da quando riprese la sua attività il corpo di guardia municipale di Spalato, ma si è conservato un acquarello di autore sconosciuto che raffigura un suo membro. Il disegno non è datato, ma può appartenere agli anni tra il 1850 e il 1860, quando il corpo di guardia fu riorganizzato e quando fu stabilita la sua divisa. Un uomo dalla fisionomia barocca indossa una camicia bianca completata da un gilè blu (un corpetto o un panciotto perché non si vede se ha le maniche) con bordura dorata, e sopra di essa ha una giacca marrone con bordura rossa. I pantaloni sono blu e in fondo hanno una decorazione rosso-bianco-azzurra, le calze bianche e le calzature rosse. Sul capo ha un turbante che nella parte posteriore ha una decorazione riccamente pieghettata di colore violetto, forse una frangia fitta o un pizzo. Intorno alla vita ha una cintura rossa, con una decorazione bianca e blu, in cui sono infilate due pistole e un pugnale (cangiarro) o una sciabola (iatagano). Sembra che sotto la cintura abbia una cinturina in pelle. Alla spalla sinistra è appeso il fucile, mentre nella mano sinistra tiene una lunga pipa.

L'abbigliamento della guardia dell'acquarello coincide pienamente con il costume popolare della Zagora della Dalmazia centrale, e in particolare della zona di Sinj. Il costume della guardia non deve meravigliare, infatti il costume popolare spalatino ottenne la sua foggia proprio negli anni quaranta e cinquanta del XIX secolo ed è poi rimasto invariato fino ad oggi. D'altra parte numerosi abitanti della Zagora venivano a Spalato quotidianamente per affari o per lavoro, e le persone vestite nel costume popolare erano frequenti nelle sue strade fino ai primi del XX secolo. Troviamo, inoltre, un esempio identico di abbigliamento nel costume popolare a Sebenico. Nell'anno 1864 in Dalmazia risiedette il pittore francese Theodore Valerio che lo stesso anno pubblicò una raccolta di grafiche intitolata "La Dalmatie", con l'acquarello di una guardia di Sebenico. Questa rappresentazione, ma con lo sfondo modificato, sarebbe stata nuovamente pubblicata nel 1878 nel libro di Charles Yriarte, e illustrata dalla frase che l'uniforme delle guardie sebenicensi ricorda quella dei panduri e che è di aspetto particolarmente pittoresco.

Nell'anno 1860 il corpo di guardia municipale di Spalato fu riorganizzato e fu prescritta l'uniforme identica a quella della polizia.

Gradski stražar iz Splita

Gradski stražar iz Šibenika